

ELEKTROS RINKOS TEISINIS REGULIAVIMAS

Doc. dr. Algimantas Urmonas

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Administracinės teisės ir proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 45
Elektroninis paštas umonika@takas.lt,

Doktorantė Saulė Milčiuvienė

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Finansų ir mokesčių teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 30 92 68
Elektroninis paštas Saule.Milciuviene@ket.vest.lt

Pateikta 2003 m. balandžio 15 d.

Parengta spausdinti 2003 m. rugpjūčio 11 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Valstybinio valdymo fakulteto prodekanė dr. Gitana Jurgelaitienė ir šio Universiteto Policijos fakulteto Policijos teisės katedros lektorius dr. Raimundas Kalesnykas

S a n t r a u k a

Straipsnyje apžvelgtas administracinis teisinis elektros rinkos reguliavimas. Jo tikslas – atskleisti socialinių santykių pokyčius elektros energetikos sektoriuje, aptarti jiems taikomus teisinio reguliavimo metodus bei šių metodų ir siekiamų teisinio reguliavimo tikslų atitikimą. Straipsnį sudaro dvi dalys. Pirmoje dalyje atskleidžiami socialinių santykių bei administracinio teisinio reguliavimo metodų pokyčiai elektros energetikos sektoriuje, apžvelgiama, kaip rinkos liberalizavimas veikia naujų administracinio teisinio reguliavimo režimų atsiradimą, analizuojamos rinkos priežiūros institucijos funkcijos ir tikslai. Antra straipsnio dalis skirta Lietuvos elektros rinkos administracinio teisinio reguliavimo ir jos priežiūros analizei. Čia išvardijami teisės aktai, reguliuojantys elektros rinką, elektros rinkos priežiūrą vykdančios institucijos, jų funkcijos ir tikslai. Taip pat aptariamos elektros energetikos sektoriaus veiklų licencijavimo arba leidimų jomis verstis išdavimo taisyklės. Straipsnyje išanalizuota medžiaga leidžia daryti išvadas, kad veikla elektros rinkoje skirstomos į dvi grupes: į veiklas, tarp kurių vyksta konkurencija, ir į natūralias reguliuojamas monopolijas. Elektros rinkos reguliavimo esmė – sukurti konkurenciją, jei ji įmanoma, ir reguliuoti sritis, jei tai reikalinga.

I v a d a s

Pastarąjį dešimtmetį daugelis pasaulio šalių liberalizuoja elektros energetikos sektorių, t. y. atsisako tiesioginio valstybės reguliavimo, bei stengiasi sukurti šiame sektoriuje laisvos rinkos principais grindžiamus energetikos sektoriaus atstovų tarpusavio santykius. Toks elektros energetikos sektoriaus liberalizavimas lėmė naujų socialinių santykių, kuriuos būtina teisiškai reguliuoti, atsiradimą.

Lietuva taip pat liberalizuoja elektros energetikos sektorių. Nuo 2002 m. sausio 1 d. pradėjo veikti elektros rinka. Nepaisant to, kad jau priimta daugybė naujų elektros rinką reguliuojančių teisės aktų, Lietuva, kaip ir daugelis pasaulio valstybių, stovi kryžkelėje ieškodama efektyviausio elektros rinkos reguliavimo būdo.

Siekiant atsakyti, kuris teisinio reguliavimo metodas yra veiksmingiausias, labai svarbu atskleisti naujai atsiradusių socialinių santykių prigimtį, jų pokyčius bei teisiniu reguliavimu norimus pasirinkti tikslus. Todėl straipsnio tikslas yra atskleisti socialinių santykių pokyčius

elektros energetikos sektoriuje, aptarti jiems taikomus teisinio reguliavimo metodus bei šių metodų ir siekiamų teisinio reguliavimo tikslų atitikimą.

Lietuvoje elektros rinkos reguliavimo temos nei mokslininkai, nei praktikai iki šiol teisiniu požiūriu nenagrinėjo. Akivaizdu, jog dėl pastaruoju metu vykstančių pokyčių elektros rinkoje atsirado poreikis aptarti kai kuriuos itin aktualius elektros rinkos reguliavimo klausimus. Šiame straipsnyje analizuojamas elektros rinkos reguliavimas apsiribojant elektros rinkos dalyvių komercinių santykių reguliavimu. Kitų ne mažiau svarbių klausimų (taikomų techninių ir saugumo standartų elektros energetikos sektoriuje, Valstybinės įmonės Ignalinos atominės elektrinės saugumo užtikrinimo standartų ir etc.) šiame straipsnyje nesiekėme aptarti, šias temas palikome tolesniems moksliniams tyrimams.

1. Besikeičiantys socialiniai santykiai daro įtaką administracinio teisinio reguliavimo pokyčiams

Visuomenės raidos sparta seniau buvo siejama su ekonominių, ypač technologinių, procesų tobulėjimu [1, p. 1]. Neseniai socialinių, politinių bei aplinkotyros mokslų atstovai savo darbais pradėjo daryti pastebimą įtaką visuomenės raidos procesams. Ši bendra mokslinių idėjų sąveika privedė prie pasaulio raidos koncepcijos, kuri pavadinta „tvary raida“ (*sustainable development*). Norint įgyvendinti visuomenės „tvary raidos“ koncepciją būtina, kad visų mokslo šakų ir profesijų atstovai dalyvautų ir darytų įtaką šiai raidai [1, p. 1]. Visuomenės raidoje teisinis reguliavimas atlieka išskirtinį vaidmenį, nes jis yra pagrindinis veiksnys, nustatantis visuomenėje egzistuojančią tvarką.

Administracinis teisinis reguliavimas – viena iš teisinio reguliavimo formų, kurios pagrindinis tikslas – apginti viešąjį interesą, t. y. užtikrinti, kad visuomenėje nesusiklostytų socialiai nepateisinami santykiai. Administraciniu teisiniu reguliavimu nustatomos įvairios taisyklės, kurių atitinkamų santykių subjektai turi laikytis. Tačiau negana tik nustatyti taisykles: būtina užtikrinti, kad jų būtų laikomasi. Keičiantis technologijoms, ekonominiams procesams keičiasi visuomenėje egzistuojantys socialiniai santykiai, kurie valstybės turi būti reguliuojami ir kurių teisėtumą turi užtikrinti vykdomosios valdžios institucijos, todėl valstybės institucijų taikomos reguliavimo priemonės įgauna kitą pobūdį.

Rinkos ekonomikoje egzistuojančių taisyklių laikymuisi užtikrinti naudojama administracinė priežiūra. Administracinė priežiūra – tai specifinė tam tikrų valstybės valdymo institucijų veikla, skirta prižiūrėti ir kontroliuoti, kaip valstybės valdymo institucijos ir piliečiai vykdo specialių taisyklių ir instrukcijų reikalavimus.

Atsižvelgiant į rinkoje egzistuojančių santykių specifiką ir administracinio teisinio reguliavimo tikslus šioje srityje, t. y. ištaisyti rinkos netobulumus, administracinei priežiūrai ypač svarbi tampa jos monitoringo funkcija. Monitoringas – tai nuolatinis reguliuojamų santykių stebėjimas, informacijos rinkimas. Jis leidžia stebėti egzistuojančių santykių kaitą, numatyti jų raidą.

1.1. Administracinio teisinio reguliavimo panaikinimo mitas

Šiandien dažnai galime išgirsti, kad gyvename administracinio teisinio reguliavimo panaikinimo amžiuje, tai yra, kad valstybė mažina savo įtaką visuomenės narių veiklai, tarkime, jų tarpusavio santykiams rinkoje. Tačiau tai yra netiesa. Sparčiai besikeičiančios technologijos bei ekonominiai procesai verčia keisti tik administracinio teisinio reguliavimo būdus bei juo siekiamus tikslus. Šie pokyčiai yra būtini norint padidinti administracinio teisinio reguliavimo efektyvumą ginant viešąjį interesą, bet tai nėra susiję su reguliavimo atsisakymu ekonominės veiklos srityje.

Pagrindinis senosios ir naujosios rinkos administracinio teisinio reguliavimo formos skirtumas yra tas, kad naujai taikomas rinkos administracinis teisinis reguliavimas yra nukreiptas į rinkos dalyvių konkurencijos skatinimą. Senoji administracinio teisinio reguliavimo forma pasireiškė tiesioginiu valstybės reguliavimu, t. y. įmonių valdymu nuosavybės teise

arba turint šių įmonių kontrolinius akcijų paketus, taip sukuriant joms išskirtines monopolines teises.

Faktas, kad Didžiojoje Britanijoje valstybės reguliavimas aštuntajame dešimtmetyje didėjo, nors tai buvo privatizacijos dešimtmetis, gali pasirodyti stebinančias. Administracinio teisinio reguliavimo didėjimą lėmė naujų reguliavimo režimų sukūrimas bei naujų institucijų, atliekančių reguliavimo funkciją, įsteigimas. Valstybė keitė teisinio reguliavimo strategiją pereinama nuo valdymo nuosavybės teise prie rinkos reguliavimo ir priežiūros.

Rinkos liberalizavimo programos įtaka Europos Sąjungos bendros rinkos plėtrai daugeliu atvejų pervertinta, nes bendra rinka sukurta remiantis daugiau nei 80 000 puslapių užimančiais socialinius santykius reguliuojančiais teisės aktais, kurie sukuria erdvę prekybai ir investicijoms [2, p. 1].

Administracinio teisinio reguliavimo panaikinimo mitas atsirado dėl tokių svarbių ekonominių sektorių kaip telekomunikacijos, energetikos (elektros ir dujų) ir transporto liberalizavimo ir privatizavimo. Tai lėmė naujų galingų rinkų atsiradimą, kurios simbolizavo valstybės valdymo pasitraukimą iš šių sektorių, tačiau iš tikrųjų valstybė sukūrė daugybę naujų reguliacinių režimų ir įsteigė rinką reguliuojančių ir prižiūrinčių institucijų. Negalima rinkos liberalizavimo ir administracinio teisinio reguliavimo panaikinimo sutapatinti, nes toks mąstymas vestų prie rinkos netobulumo pasireiškimų, pavyzdžiui, piktnaudžiavimo vyraujančia padėtimi, vartotojų teisių pažeidimo bei saugumo standartų nepaisymo. Tik administraciniu teisiniu reguliavimu galime šiuos rinkos netobulumus ištaisyti. Dėl šios priežasties administracinio teisinio reguliavimo panaikinimo mitas yra pavojingas [2, p. 2].

1.2. Nauji elektros rinkos reguliavimo tikslai ir būdai

Elektros energetikos sektorius – specifinė ekonominės veiklos rūšis, nes nuo jos veiklos patikimumo ir efektyvumo priklauso daugelis kitų ekonominių veiklų. Iki 1980 m. visoje Europoje vyravo elektros energetikos sektoriaus veiklą vykdančios monopolinės įmonės, kurias tiesiogiai reguliavo valstybės institucijos. Vėliau ši reguliavimo forma nebeatitiko besikeičiančių socialinių sąlygų. Kaip teigia Thomas W. Walde'as, „Energijos monopolijų sistema atitiko Europos poreikius ją atstatant po Antrojo pasaulinio karo, tačiau jos prarado savo tikslą bei savo politinį ir moralinį teisėtumą“ [3].

Tiesioginį valstybės reguliavimą elektros energetikos sektoriuje pateisino jame vyravusios dvi pagrindinės paradigmos, t. y. elektros energijos tiekimo patikimumo ir saugumo užtikrinimo būtinumas bei viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimo svarbumas. Buvo manoma, kad valstybė tik per tiesioginį reguliavimą gali užtikrinti šių nuostatų įgyvendinimą.

Europos Teisingumo Teismas, kurio sprendimai dažniausiai palankūs bendros rinkos formavimui, su energetikos sektoriumi susijusiose bylose priėmė sprendimus, neatitinkančius proporcingumo principo. Jo nepaisymas buvo pateisintas būtinybe užtikrinti elektros energijos tiekimo patikimumą ir saugumą. Byloje „Commission v. France et Al. Of 1997“ eksporto ir importo monopolijos buvo pateisintos viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimo būtinybe.

Valstybės tiesioginis elektros energetikos įmonių reguliavimas siekiant užtikrinti elektros energijos tiekimo patikimumą ir saugumą bei viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimą atspindi tradicinį elektros energijos pramonės organizavimą. Valstybė buvo tiesiogiai atsakinga visuomenei už šio sektoriaus funkcionavimą, nes ji priimdavo sprendimus, kūrė ir valdė monopolijas. Tiesioginis valstybės reguliavimas atitiko tuo metu egzistuojančius socialinius santykius ir iš jų kylančius visuomenės poreikius.

Naujas elektros energetikos sektoriaus valdymas grindžiamas veikiančią laisvą elektros rinką sugretinant su administraciniu teisiniu reguliavimu. Šiandien teisiniu reguliavimu siekiama užtikrinti:

- konkurencingumą net tik vidaus rinkoje, bet ir šalies bei pasaulinėje rinkoje;
- bendros rinkos sukūrimą, nes kuo didesnė elektros rinka, tuo veiksmingiau galima panaudoti joje esanti turta;

– tvarios raidos koncepciją, t. y. efektyvumą derinti su aplinkos apsaugos reikalavimais, naujų technologijų įvaldymu [3].

Viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimo bei elektros energijos tiekimo saugumo ir patikimumo užtikrinimo tikslų perkėlimas į mažesnės reikšmės tikslų lygmenį nereiškia, kad jų atsisakoma. Jiems pasiekti taikomi kiti reguliavimo būdai. Naujai veikiančiose elektros rinkose, kurių funkcionavimas pagrįstas laisvos rinkos principais, tiekimo patikimumą užtikrina nepriklausomas rinkos operatorius.

Valstybė nesitiki, kad rinkos dalyviai rūpinsis visuomenės gerove aukodami savo pelną. Todėl valstybė, pavyzdžiui, siekdama užtikrinti tokią svarbią visuomenei paslaugą kaip elektros energijos tiekimas neturtingiems ar labai nutolusiems regionams, nustato tiesiogines valstybės subsidijas už šių paslaugų teikimą arba įpareigoja jas teikti licencijoje nurodant atitinkamas veiklos sąlygas. Siekiant užtikrinti viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimą dažniausiai jų teikimo privalomumas nurodomas elektros rinkos dalyvių licencijose, o jų teikimo kainą leidžiama įskaičiuoti į elektros energijos arba teikiamų paslaugų kainas.

Naujai suformuotose elektros rinkose vertikalčiai integruotas įmonės keičia horizontaliai integruotos įmonės, tarpusavio santykius grindžiančios sutartimis. Europos Sąjungos direktyva [4] reikalauja, kad jei tas pats juridinis asmuo verčiasi keliomis skirtingomis veiklomis elektros energetikos sektoriuje, kiekvienai šių veiklų jis privalo vesti atskirą apskaitą. Taip siekiama išvengti kryžminio veiklų subsidijavimo, trukdančio konkurencijai. Tačiau elektros rinkose elektros energijos perdavimo ir skirstymo veiklą vykdančios įmonės išlieka natūralios monopolijos. Dėl šios priežasties būtina, kad tam tikrose srityse elektros rinką reguliuotų valstybės institucija, tačiau ne tam, kad tiesiogiai duotų nurodymus, kaip įmonėms veikti, bet prižiūrėtų (*monitor*) monopolijas ir įsikištų, kai tai reikalinga konkurencijai rinkoje užtikrinti.

1.3. Elektros rinkos priežiūrą vykdančios institucijos

Elektros tinklų privatizavimo ir rinkos sukūrimo nepakanka siekiant užtikrinti maksimalią naudą vartotojams, t. y. žemiausias kainas, didžiausią efektyvumą ir aukščiausios kokybės paslaugas, todėl reikalingas administracinis teisinis reguliavimas. Teisinis reguliavimas yra dvejopas: srityse, kuriose egzistuoja rinkos santykiai, reguliavimo politika skatina konkurenciją, o srityse, kuriose konkurencijai sunku ar neįmanoma atsirasti, naudojamas tiesioginis reguliavimas [5, p. 510]. Taip valstybė per teisinį reguliavimą ne tik užtikrina sklandų rinkos funkcionavimą, bet ir patenkina visuomenės lūkesčius, nes užtikrina normalias elektros energijos tiekimo sąlygas.

Daugumoje valstybių elektros rinkai reguliuoti yra įsteigta nepriklausoma elektros rinkos priežiūros institucija. Toks administracinio teisinio reguliavimo būdas leidžia įgyvendinti proporcingumo principą, t. y. mažiausiai varžančių priemonių taikymą siekiant įstatymo leidėjo tikslų.

Rinką prižiūrinčios institucijos įsteigimas remiasi skirtinga koncepcija, palyginti su tradicine valstybės vykdoma tiesiogine valstybinių ar valstybės kapitalo įmonių kontrole. Jai nėra palikta teisė pasirinkti, ar tam tikroje situacijoje turi veikti rinką, ar turi būti taikomi administraciniai sprendimai. Tai nusprendžia įstatymus ar atitinkamus poįstatyminius aktus leidžianti institucija. Ji prižiūri, ar esamas rinkos mechanizmas leidžia pasiekti teisės aktuose rinkai keliamus tikslus [6, p. 5]. Pagrindinis institucijos tikslas yra užtikrinti rinkos jėgų veikimą elektros rinkoje bei ištaisyti rinkos netobulumus [7, p. 3].

Siekiant šio tikslo rinką prižiūrinti institucija skatina konkurenciją, atlieka koordinatoriaus vaidmenį bei funkcijas, kurių negali užtikrinti laisvai egzistuojanti rinką: techninių standartų, viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimo tvarkos, pavyzdžiui, ekologiškai švarių technologijų taikymo skatinimo. Rinką prižiūrinti institucija taip pat vykdo arbitro funkciją, t. y. ikiteismine tvarka nagrinėja tarp rinkos dalyvių kilusius ginčus [6, p. 23].

Elektros rinkai tapus konkurencingai rinką prižiūrinčios institucijos įgaliojimai mažinami, kol jai lieka tik „sargo“ funkcija. Nuolatinė elektros rinkos priežiūra siekiant užtikrinti konkurenciją yra būtina, nes, nepaisant ankstesnio sektoriaus restruktūrizavimo, laikui bėgant kelių bendrovių rinkos dalis ir koncentracija joje gali padidėti.

Elektros rinkoje niekada nebus tobulos konkurencijos, nes įėjimo į ją sąnaudos labai didelės, todėl natūralu, kad ilgainiui atsiranda elektros rinkoje vyraujantys dalyviai, kurie piktnaudžiaudami šia padėtimi užkerta kelią elektros rinkai efektyviai funkcionuoti. Šiuo atveju elektros rinką prižiūrinčios institucijos poveikis tapatinamas su tobulos konkurencijos rinkos atveju naujų konkurentų atsiradimu, kurie visada mažina jau seniau rinkoje esančių įmonių pelną. Taigi elektros rinkoje vyraujantis dalyvis žino, jog jam priėmus sprendimus, kurie yra ekonomiškai nepateisinami, t. y. susiję su vartotoju išnaudojimu ir nepateisinamu jo pelno didėjimu, rinką prižiūrinti institucija įsikiš, o jos įsikišimas lems įmonės pelno mažėjimą. Tai gali būti tiesioginis kainų reguliavimas, pakeitimai licencijoje. Kaip ir konkurencinės rinkos modelyje, tikėtinas potencialių konkurentų įėjimo į rinką pavojus užtikrina, kad vartotojai nebus išnaudojami, tikėtinas rinką prižiūrinčios institucijos įsikišimo pavojus gali sulaukyti rinkos dalyvius nuo piktnaudžiavimo susidariusia padėtimi.

Rinkos dalyviai turi neabejoti, jog jiems piktnaudžiaujant rinkoje susidariusia padėtimi rinką reguliuojanti institucija būtinai įsikiš, o jos įsikišimas lems įmonės pelno mažėjimą. Šiam tikslui pasiekti reikia įgyvendinti tris pagrindines sąlygas:

1. Rinką prižiūrinti institucija turi sugebėti nustatyti įmonės piktnaudžiavimą. Vadinasi, jai turi būti suteikti įgaliojimai gauti informaciją apie įmonės veiklą ir ją tirti.
2. Nustačiusi pažeidimus rinką prižiūrinti institucija ne tik turi sustabdyti įmonės piktnaudžiavimą, bet ir ją nubausti.
3. Rinkos dalyviai turi tikėti, kad jiems padarius pažeidimą rinką prižiūrinti institucija jį tikrai nustatys, o baudmė bus neišvengiama [8, p. 914].

2. Elektros rinka Lietuvoje

2.1. Lietuvos elektros rinkos administracinis teisinis reguliavimas

Nuo 2002 m. sausio 1 d. Lietuvoje pradėjo veikti elektros rinka. Kaip ir visame pasaulyje, Lietuvoje jos teisinio reguliavimo negalima išvengti.

Teisinis reguliavimas pirmiausia prasideda nuo teisės normų, kuriomis nustatomas normas socialinių santykių dalyvių elgesio modelis, sukūrimo. Elektros energetikos sektorius yra ne išimtis, todėl kompetentingos valdžios institucijos priėmė naujas teisės normas, reguliuojančias elektros rinką. Jomis buvo sukurtos teisinės sąlygos elektros energetikos sektoriui liberalizuoti bei naujai atsiradusių socialinių santykių dalyvių privalomas elgesio modelis, kurio laikymąsi užtikrina valstybė. Būtent šis pirmasis elektros rinkos reguliavimo etapas leido elektros energetikos rinkos liberalizavimo idėją paversti tikrove.

Elektros rinkos veikimo principai įtvirtinti Elektros energetikos įstatyme. Jis parengtas atsižvelgiant į Europos Bendrijos 1996 m. direktyvos [4] „Dėl bendrų taisyklių vidaus elektros rinkai“ nuostatas. Jai įgyvendinti buvo priimta daugybė poįstatyminių teisės aktų.

Šiuo metu yra sukurta didelė teisės normų bazė, reglamentuojanti naujai atsiradusius elektros rinkos dalyvių santykius.

Elektros rinkos dalyvių santykius reglamentuoja toliau išvardyti teisės aktai.

Du įstatymai:

1. Energetikos įstatymas [9],
2. Elektros energetikos įstatymas [10].

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimai, kuriais patvirtintos dvi procedūros, du sąrašai, vienos taisyklės, vienos sąlygos bei suteikti įgaliojimai kitoms vykdomosios valdžios institucijoms:

1. Dėl įgaliojimų suteikimo įgyvendinant Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymą [11], kuriuo suteikti įgaliojimai Ūkio ministerijai rengiant bei priimant teisės aktus, įgyvendinant Elektros energetikos įstatymą.
2. Dėl teisės aktų, būtinų Lietuvos Respublikos energetikos įstatymui įgyvendinti, patvirtinimo [12]. Šiuo nutarimu buvo patvirtintos Veiklos elektros energetikos sektoriuje licencijavimo taisyklės, Viešuosius interesus atitinkančių paslaugų elektros energetikos sektoriuje sąrašas, Veiklų elektros energetikos sektoriuje, kurioms rei-

kalingas leidimas, sąrašas, Elektros energijos importo sąlygos, Elektros energijos, kuriai gaminti naudojami atsinaujinantys ir atliekas naudojantys energijos ištekliai, pirkimo skatinimo tvarka, Elektros energijos objektų pripažinimo valstybinės reikšmės energetikos objektais tvarka. Taip pat buvo suteikti įgaliojimai Ūkio ministerijai konkurso tvarka išduoti elektros rinkos operatoriaus licenciją bei leidimus importuoti elektros energiją.

Ūkio ministro įsakymai:

1. Dėl teisės aktų, būtinų Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymui įgyvendinti [13]. Juo patvirtintos Prekybos elektros energija taisyklės, Leidimų veiklos elektros energetikos sektoriuje išdavimo taisyklės, Aprūpinimo elektros energija nutraukimo, siekiant užtikrinti visuomenės interesus, detalios sąlygos ir su tuo susijusių nuostolių apskaičiavimo ir atlyginimo tvarka, Įpareigojimų teikti viešuosius interesus atitinkančias sąlygas davimo taisyklės, Energetikos įrenginių avarijų ir sutrikimų tyrimo ir apskaitos nuostatai.
2. Dėl elektrinių ir elektros tinklų eksploatavimo taisyklių patvirtinimo [14].
3. Dėl Elektros tinklų kodekso bei elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklių patvirtinimo [15].
4. Dėl leidimų veikloms elektros energetikos sektoriuje išdavimo [16].

Daugiau kaip trisdešimt Valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos (toliau – Komisijos) nutarimų, kurie reglamentuoja kainodarą elektros rinkoje, laisvųjų vartotojų statuso suteikimą bei licencijų išdavimą.

Minėti norminiai teisės aktai nustatė rinkos modelį ir taisykles, kurių privalo laikytis visi rinkos dalyviai. Trumpą Lietuvos elektros rinkos modelio apibūdinimą galima suskirstyti į dvi dalis:

1. Rinkos dalį, kuri yra visiškai reguliuojama. Joje dalyvauja vartotojai, neturintys teisės pasirinkti elektros energijos tiekėją, o elektros energiją jiems tiekia skirstomųjų tinklų įmonė. Pastaroji iš gamintojų perka elektros energiją, kurią jai perduoda perdavimo tinklų įmonė, kainomis, nustatomomis dvišaliu susitarimu. Skirstomųjų tinklų įmonė tiekia elektros energiją vartotojams visuomeninėmis kainomis, patvirtintomis Komisijos. Be to, Komisija tvirtina elektros energijos skirstymo ir perdavimo kainas, kurios yra visuomeninės elektros energijos kainos sudedamosios dalys.
2. Rinkos dalį, kuri mažiau reguliuojama. Joje dalyvauja laisvieji vartotojai, kurie turi teisę pasirinkti elektros energijos tiekėją. Elektrą laisviesiems vartotojams turi teisę tiekti, be skirstomųjų tinklų įmonės, tik įmonės, turinčios elektros energijos tiekimo licenciją. Taigi laisvasis vartotojas perka elektros energiją iš nepriklausomo elektros energijos tiekėjo kaina, kuri nustatoma dvišaliu susitarimu, bei pagal atskiras sutartis moka skirstomųjų ir perdavimo tinklų įmonėms už teisę naudotis tinklais. Taigi šiuo atveju elektros energijos kaina nustatoma dvišaliu susitarimu, o Komisija tvirtina tik perdavimo ir skirstymo paslaugų kainas, kurios yra tokios pat kaip ir pirmajame rinkos modelyje.

Rinkos operatorius yra specifinis rinkos dalyvis. Jis atsakingas už rinkos dalyvių tarpusavio atsiskaitymų skaidrumą. Kiekvieną mėnesį rinkos operatorius pateikia rinkos dalyviams jų parduoto ar nupirkto elektros energijos kiekio pažymą, tuo pagrindu rinkos dalyviai išrašo vienas kitam sąskaitas. Rinkos operatorius teikia Komisijai ataskaitą apie rinkos dalyvių tarpusavio atsiskaitymus.

Elektros rinkos kūrėjai numatė nuo kitų rinkos dalyvių nepriklausomą rinkos operatorių, tačiau šiandien Lietuvoje rinkos operatorius yra vertikalčiai integruotos įmonės AB „Lietuvos energija“, kuri yra perdavimo tinklo operatorius bei eksporto leidimo turėtojas, padalinys. Dėl šios priežasties rinkos operatorius negali vykdyti nešališkai jam teisės aktais priskirtos atsiskaitymų tarp rinkos dalyvių skaidrumo priežiūros.

2.2. Elektros rinką prižiūrinčios institucijos

Negana sukurti tik privalomą elgesio modelį. Labai svarbu užtikrinti, kad rinkos dalyviai laikytųsi teisės normomis nustatytų elgesio taisyklių. Siekiant užtikrinti, kad elektros rinkos dalyviai laikytųsi teisės normose nustatytų reikalavimų, būtina vykdyti jų priežiūrą. Elektros energetikos įstatymas [10] suteikia įgaliojimus trims valstybės institucijoms vykdyti priežiūrą elektros energetikos sektoriuje:

1. Valstybinei kainų ir energetikos kontrolės komisijai. Ji įsteigta vadovaujantis Lietuvos Respublikos energetikos įstatymu ir yra valstybės institucija. Komisiją sudaro penki nariai. Jos pirmininką ir keturis narius Ministro Pirmininko teikimu skiria Respublikos Prezidentas penkeriems metams [17]. Taigi Komisijai bandoma suteikti nepriklausomumą nuo įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios. Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija yra pagrindinė institucija, prižiūrinti elektros rinkos funkcionavimą.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybei. Ji Elektros energetikos įstatymu suteiktus jai įgaliojimus elektros rinkos priežiūros srityje perdavė Ūkio ministerijai.
3. Energetikos valstybinei inspekcijai, kuri yra valstybės įstaiga, veikianti prie Ūkio ministerijos [18]. Vykdo visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje energetinių įrenginių kontrolę.

Šios institucijos siekdamas užtikrinti efektyvų elektros rinkos funkcionavimą elektros rinkos dalyvių priežiūrą įgyvendina išduodamos leidimus ir licencijas. Tai dažnai taikomas rinkos teisinio reguliavimo būdas, nes mažiausiai varžo rinkos dalyvių laisvę priimant verslo sprendimus ir užtikrina, kad valstybės institucijos nuolat gaus informacijos apie rinkos dalyvių elgesį ir galės užkirsti kelią licencijuojamos ar leidime nurodytos veiklos sąlygų pažeidimams.

2.2. Licencijuojamos veiklos

Siekiant užtikrinti efektyvią rinkos dalyvių priežiūrą Elektros energetikos įstatyme nustatytas licencijuojamų veiklų sąrašas:

1. Elektros rinkos operatoriaus.
2. Elektros energijos perdavimo.
3. Elektros energijos skirstymo.
4. Elektros energijos tiekimo.

Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija išduoda licencijas visoms išvardytoms veiklos rūšims, išskyrus Elektros energijos rinkos operatoriaus. Pastarosios veiklos licenciją konkurso būdu išduoda Ūkio ministerija. Lietuvoje tik vienas juridinis asmuo gali turėti rinkos operatoriaus licenciją. Tačiau iki šiol nėra patvirtintų konkurso sąlygų, o rinkos operatoriaus veikla be licencijos verčiasi AB „Lietuvos energija“. Toliau kalbėsime tik apie licencijuojamą elektros energijos skirstymo, perdavimo ir tiekimo veiklą.

Reikalavimas turėti licenciją siekiant verstis išvardytais veiklomis yra neatsitiktinis, nes šiose srityse būtinas teisinis reguliavimas. Elektros energijos perdavimo ir skirstymo įmonės yra natūralios monopolijos teritorijoje, kurioje valdo tinklus. Visuomeninis elektros energijos tiekėjas yra monopolija vartotojų atžvilgiu, kurie neturi teisės pasirinkti elektros energijos tiekėjo.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė [12] patvirtino licencijų išdavimo taisykles. Siekdama gauti licenciją įmonė turi pateikti Komisijai patvirtintos formos prašymą [19] su tam tikrais duomenimis bei papildomais dokumentais, nurodyti teritoriją, kurioje vykdys licencijuojamą veiklą. Prašymus nagrinėja Komisija ir per 30 dienų nuo prašymo gavimo turi priimti sprendimą. Licenciją išduodanti institucija sprendimą išduoti ar pakeisti licenciją grindžia gautų dokumentų ar duomenų ir įmonės technologinio, finansinio ir vadybinio pajėgumo, leidžiančio vykdyti licencijuojamos veiklos sąlygas, atitikimu. Licencijos išduodamos neribotam laikui. Už licencijų išdavimą ar pakeitimą iš įmonės imama valstybės rinkliava Lietuvos Respublikos rinkliavų įstatymo nustatyta tvarka.

Komisija patvirtino išduodamų [20] licencijų formas. Svarbus licencijų priedas ir neatskiriama jų dalis yra priedas Nr. 1 „Licencijos galiojimas, licencijuojamos veiklos sąlygos, licencijuojamos veiklos priežiūros tvarka, atsakomybė už licencijuojamos veiklos sąlygų pažeidimus, licencijos keitimas“.

Svarbu atkreipti dėmesį į trečią šio priedo dalį – „Licencijuojamos veiklos sąlygas“. Joje nustatomos licencijos turėtojo teisės ir pareigos. Be visų kitų teisės aktuose numatytų teisių, licencijos turėtojas turi teisę reikalauti Komisijos paaiškinti, kodėl delsiama arba atsisakoma pakeisti licenciją, kodėl stabdomas arba panaikinamas jos galiojimas, taip pat apskųsti Komisijos veiksmus ir sprendimus, susijusius su licencija.

Licencijos turėtojas, be pareigų, būdingų besiverčiant atitinkama veikla, privalo per 30 dienų nuo ataskaitinio ketvirčio pabaigos pateikti Komisijai informaciją apie licencijuojamą veiklą ir jos ataskaitas; metams pasibaigus atlikti licencijuojamos veiklos sąnaudų auditą ir apie rezultatus informuoti Komisiją.

Be to, licencijos turėtojui nustatoma pareiga teikti viešuosius interesus atitinkančias paslaugas. Siekdama užtikrinti visuomenės poreikių tenkinimą elektros energetikos sektoriuje Vyriausybė patvirtino Viešuosius interesus atitinkančių paslaugų sąrašą [12] ir visuomeniniams ir nepriklausomiems elektros energijos tiekėjams bei laisviesiems vartotojams, importuojantiems elektros energiją, nustatė pareigą:

1. Supirkti elektros energiją, pagamintą naudojant atsinaujinančius ir iš atliekų gaunamus energijos šaltinius, siekiant užtikrinti termofikaciniu režimu suderintą elektros energijos ir šilumos gamybos ciklą įprastose elektrinėse bei elektrinėse, kuriose elektros energijos gamyba būtina energetikos sistemos rezervams užtikrinti.
2. Sumokėti atominės energetikos darbo saugumo užtikrinimo, atliekų saugojimo ir laidojimo išlaidas.

Perdavimo ir skirstomojo tinklo operatoriams nustatė pareigą:

1. Prijungti prie savo tinklų vartotojus.
2. Užtikrinti aukštą tiekiamos energijos kokybę.
3. Plėtoti šalies energetikos sistemos infrastruktūrą ir tarpsisteminius ryšius.

Įmonės, besiverčiančios veiklomis, kurios yra monopolinės, t. y. skirstymo, perdavimo bei visuomeninio tiekėjo, licencijose nustatoma viršutinė kainų riba, kurią viršyti įmonėms draudžiama. Pirmiausia Komisija patvirtina metodiką, kuria remdamosi įmonės paskaičiuoja viršutinę kainų ribą ir teikia ją tvirtinti Komisijai. Patvirtinus viršutinę kainų ribą, įmonės kainas diferencijuoja remdamosi objektyviais kriterijais. Taip įmonės nustato konkrečias kainas tam tikrų grupių vartotojams, kurios negali viršyti viršutinės ribos, ir teikia jas tvirtinti Komisijai.

Licencijos Priedo Nr. 1 ketvirta dalis apibrėžia Komisijos teises, turimas vykdant licencijuojamos veiklos priežiūrą. Be kitų teisės aktuose suteiktų teisių, ji turi teisę tikrinti pateiktas bei prašyti pateikti licencijuojamos veiklos ataskaitas, nagrinėti skundus dėl licencijuojamos veiklos pažeidimų, reikalauti pašalinti pastebėtus veiklos pažeidimus.

Už licencijuojamos veiklos sąlygų pažeidimus Komisija licencijos galiojimą gali sustabdyti arba panaikinti, arba skirti baudą.

2.4. Leidimai

Reikalavimas gauti leidimą siekiant verstis atitinkama veikla yra kitas teisinio reguliavimo būdas. Elektros energetikos įstatymas nustato, kad norint verstis veikla, elektros energetikos sektoriuje neįtraukta į licencijuojamos veiklos sąrašą, išduodamas leidimas. Vyriausybė įgaliojo Ūkio ministeriją išduoti leidimus verstis minėta veikla bei patvirtinti Leidimų elektros energetikos sektoriuje išdavimo taisykles [13]. Sąrašą veiklos rūšių, kuriomis verstis reikia leidimų, patvirtino Lietuvos Respublikos Vyriausybė [12]:

1. Elektros energijos gamyba.
2. Elektros energijos gamybos pajėgumų plėtra.
3. Elektros energijos eksportas.
4. Elektros energijos importas.
5. Tiesioginės linijos tiesimas.

Įmonė, siekianti gauti leidimą, turi pateikti prašymą Ūkio ministerijai kartu pateikdama reikiamus dokumentus ir duomenis. Ministerija per 30 dienų nuo dokumentų gavimo priima sprendimą išduoti leidimą arba motyvuotai atsisako jį išduoti.

Leidime nurodytos leidimu reglamentuojamos veiklos sąlygos, pagal kurias leidimo tu-
rėtojas, be kitų teisės aktuose numatytų pareigų, privalo:

1. Kiekvienai leidimu reglamentuojamai veiklai tvarkyti atskirą apskaitą.
2. Metams pasibaigus atlikti leidimu reglamentuojamos veiklos sąnaudų auditą ir apie rezultatus informuoti Ūkio ministeriją.
3. Per 30 dienų nuo ataskaitinio ketvirčio pabaigos pateikti Ministerijai informaciją apie leidimu reglamentuojamą veiklą ir jos ataskaitas.

Ūkio ministerija yra ne tik leidimus išduodanti, bet ir vykdanči leidimu reglamentuojamos veiklos sąlygų laikymosi priežiūrą institucija. Tuo tikslu Ūkio ministerijai suteiktos teisės:

1. Reikalauti iš įmonių veiklos ataskaitų ir kitos informacijos, reikalingos jų prašymams verstis leidimu reglamentuojama veikla išnagrinėti, arba tokios veiklos ataskaitų lei-
dimu reglamentuojamos veiklos sąlygų laikymuisi patikrinti.
2. Gauti iš įmonės veiklą prižiūrinčių valstybės institucijų informacijos apie tai, kaip įmonė laikosi įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimų pagal tų institucijų kompetenciją.
3. Nagrinėti skundus dėl leidimu reglamentuojamos veiklos sąlygų pažeidimų.

Dėl leidimais reglamentuojamos veiklos pažeidimų ministerija gali įspėti įmonę arba panaikinti jos leidimo galiojimą.

Išvados

1. Galima daryti išvadą, jog visuomenei būtų nenaudinga ir ji būtų pažeidžiamesnė, jeigu elektros rinka būtų valstybės nereguluojama, o valdoma tik rinkos jėgų. Taip yra dėl keleto priežasčių: visų pirma elektros rinkoje egzistuoja natūralios monopolijos, antra, elektros energijos gamyba daugeliu atveju teršia gamtą. Elektros rinkos reguliavimo esmė – sukurti konkurenciją, jei ji įmanoma, ir reguliuoti sritis, jei tai reikalinga. Veikla elektros rinkoje skirstoma į dvi grupes: veiklos rūšis, tarp kurių vyksta konkurencija, ir natūralias monopolijas, kurios yra reguliuojamos.

2. Administracinio teisinio reguliavimo panaikinimo mitas atsirado dėl tokių svarbių ekonominių sektorių kaip telekomunikacijos, energetikos (elektros ir dujų) ir transporto liberalizavimo ir privatizavimo. Tai lėmė naujų galingų rinkų, kurios simbolizavo valstybės valdymo pasitraukimą iš šių sektorių, atsiradimą, tačiau iš tikrųjų valstybė sukūrė daugybę naujų reguliavimo režimų ir įsteigė rinką reguliuojančių ir prižiūrinčių institucijų. Negalima rinkos liberalizavimo sutapatinti su administracinio teisinio reguliavimo panaikinimu, nes toks mąstymas vestų prie rinkos netobulumo pasireiškimų, pavyzdžiui, piktnaudžiavimo padėtimi, vartotojų teisių pažeidimo bei saugumo standartų nepaisymo.

3. Tiesioginį valstybės reguliavimą elektros energetikos sektoriuje pateisino jame vyravusios dvi pagrindinės paradigmos, t. y. elektros energijos tiekimo patikimumo ir saugumo užtikrinimo būtinumas bei viešuosius interesus atitinkančių paslaugų teikimo svarbumas. Šiandien teisiniu reguliavimu siekiama užtikrinti konkurencingumą, bendros rinkos kūrimą, tvarios raidos koncepciją.

4. Liberalizavus elektros energetikos sektorių pasikeitė elektros rinkos dalyvių santykiai. Tai savo ruožtu lėmė administracinio teisinio reguliavimo tikslų ir metodų pasikeitimą. Normaliam elektros energijos tiekimui užtikrinti nebereikia tiesioginio valstybės reguliavimo, pakanka įsteigti instituciją, kuri vykdytų elektros rinkos priežiūrą bei funkcijas, kurių negali užtikrinti laisvai veikianti rinka.

5. Lietuvoje elektros rinka pradėjo veikti nuo 2002 m. sausio 1 d. Jos modelis sukurtas pagal Europos Sąjungos direktyvų nuostatas.

6. Lietuvos elektros rinkoje dar neatsisakyta tiesioginio valstybės reguliavimo per valstybės valdomus bendrovių kontrolinius akcijų paketus.

7. Valstybinė kainų ir energetikos kontrolės komisija yra nepriklausoma institucija, vykdanči Lietuvos elektros rinkos priežiūrą. Elektros rinkos priežiūrą taip pat vykdo Lietuvos Respublikos ūkio ministerija bei Valstybinė energetikos inspekcija prie Ūkio ministerijos.

8. Elektros rinkos priežiūra vykdoma lincencijuojant ir išduodant leidimus verstis elektros energetikos sektoriaus veiklomis.

LITERATŪRA

1. **Shihata Ibgahim F. I.** The Role of Law in Economic Development - Preface. (The CEPMLP Internet Journal). <http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/html/article3-9.html>
2. **Scott H. J.** The Golden Age of Regulation. (The CEPMLP Internet Journal). <http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/html/article7-13.html>
3. **Walde Th. W.** European Energy Law under the Impact of Globalization: From State to Market, from Plan to Contract, from Public Ownership to Economic Regulation and Beyond. First draft. Starting date: May 2000.
4. **Official Journal L 027**, 30/01 1997.
5. **Hauch J.** The Danish Electricity Reform // Energy Policy. 2001. Vol. 29.
6. **Issue Papers Energy Regulation Association Licensing / Competition Committee.** <http://www.erranet.org>
7. **Pritchard R. and Speed Ph. A.** Eight Principles of Electricity Industry Reform. (The CEPMLP Internet Journal). <http://www.dundee.ac.uk/cepmlp/journal/html/article7-2.html>
8. **Acutt M., Elliott C., Robinson T.** Credible Regulatory Threats. (Energy Policy 29 (2001), Elsevier).
9. **Lietuvos Respublikos** 2002–05–16 energetikos įstatymas Nr. IX–884 // Valstybės žinios. 2002. Nr. 56–2224.
10. **Lietuvos Respublikos** elektros energetikos įstatymas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 66–1984.
11. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės 2001–08–24 nutarimas Nr. 1031 „Dėl įgaliojimų suteikimo įgyvendinant Lietuvos Respublikos energetikos įstatymą“ // Valstybės žinios. 2001. Nr. 74–2601
12. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės 2001–12–05 nutarimas Nr. 1474 „Dėl teisės aktų būtinų, būtinų Lietuvos Respublikos energetikos įstatymui įgyvendinti, patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2001. Nr. 104–3713.
13. **Ūkio** ministro 2001–12–18 įsakymas Nr. 380 „Dėl teisės aktų būtinų Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymui įgyvendinti“ // Valstybės žinios. 2001. Nr. 110–4010.
14. **Ūkio** ministro 2001–12–18 įsakymas Nr. 389 „Dėl elektrinių ir elektros tinklų eksploatavimo taisyklių patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 6–252.
15. **Ūkio** ministro 2001–12–29 įsakymas Nr. 398 Dėl Elektros tinklų kodekso bei elektros energijos tiekimo ir naudojimo taisyklių patvirtinimo // Valstybės žinios. 2002. Nr.6–252
16. **Ūkio** ministro 2002–02–12 Nr. 51 įsakymas „Dėl leidimų veikloms elektros energetikos sektoriuje išdavimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 19–753.
17. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės 2002–11–07 Nr. 1747 nutarimas „Dėl valstybinės kainų ir energetikos kontrolės komisijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 109–4819.
18. **Lietuvos Respublikos** ūkio ministro 2002–07–26 įsakymas Nr. 279 „Dėl Valstybinės energetikos inspekcijos prie Ūkio ministerijos nuostatų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 79–3374.
19. **Valstybinės** kainų ir energetikos kontrolės komisijos 2002–01–16 nutarimas Nr. 2 „Dėl prašymo išduoti arba pakeisti elektros energijos perdavimo, skirstymo ar tiekimo licenciją formos patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 16–646.
20. **Valstybinės** kainų ir energetikos kontrolės komisijos 2002–01–16 nutarimas Nr. 3 „Dėl elektros energijos perdavimo, skirstymo ar tiekimo licencijų formų patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 16–647.

The Legal Regulation of Electricity Market

*Assoc. Prof. Dr. Algimantas Urmonas
Saulė Milčiuvienė*

Law University of Lithuania

SUMMARY

In the world during the last decade many countries are refusing direct regulation of electricity market and are seeking to create electricity market based on the principles of free market and on the competition of the participants of the electricity energy sector. The liberalization of electricity energy market caused the formation of completely new social relationships, which must be regulated by government. The regulation of electricity market is discussed in this article. The attention is focused on the regulation of business relationships among market participants not concerning technical requirements. The aim of this article is to over view the changes of electricity market regulation in the world and to find out reasons for these changes, and to run through the principles of the regulations of newly emerged Lithuanian electricity market.

The article is divided in two parts. The first part is devoted to the analysis of changes of the social relationships and administrative legal regulation in electricity market. The influence of the market liberalization to the new regulations regimes, and the aims and functions of market regulator, which is the independent from political forces, are discussed in this part of the article. The liberalization of electricity energy market caused the changes of relationship among the electricity market participants. These changes influenced formation of new methods and aims of legal regulation of electricity market. Today the government do not need to apply direct legal regulation to the electricity market, which functionate according the law of free market, it is enough to establish the institution responsible of electricity market supervision and performing functions, which can not be ensured by the free market.

The second part of the article is devoted to the analysis of electricity market regulation and supervision in Lithuania. There are listed statutes, which regulate electricity market, the main regulators of electricity market, their aims and functions. In Lithuania the supervision of electricity market are performing three institutions – Ministry of Economy, National Control Commission for Prices and Energy and National Inspection for Energetic. The main conclusion is made if electricity market is left to be governed entirely thorough market mechanisms, than the optimal solution as seen from the point of view of society as a whole is not likely to occur. The aim of electricity market regulation is to promote competition and to regulate if competition is impossible.

V. KRIMINOLOGIJA

TEORINĖS NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS PROBLEMAS

Prof. dr. Genovaitė Babachinaitė
Prof. habil. dr. Samuelis Kuklianskis

Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas crimlogd@ltu.lt

Pateikta 2003 m. gegužės 23 d.
Parengta spausdinti 2003 m. spalio 17 d.

Recenzavo Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Kriminalistikos katedros docentas dr. Ryšardas Burda ir šio fakulteto Kriminologijos katedros profesorė habil. dr. Jūratė Galinaitytė

S a n t r a u k a

Straipsnyje nagrinėjamos teorinės nusikalstamumo problemos, aktualios Lietuvai pastarąjį dešimtmetį, t. y. visą pereinamąjį laikotarpį ir jam pasibaigus, kai rinkos ekonomika jau atkurta, o demokratinė santvarka pakankamai išsivysčiusi.

Straipsnyje aptarti ir įvertinti registruotos ir latentinės nusikalstamumo dalies pokyčiai. Dėl šių vertinimų stokos Lietuvoje nebuvo tinkamai pasirengta poveikiui į organizuotą nusikalstamumą, todėl iš sovietinės imperijos paveldėtas organizuotas nusikalstamumas pirmuosius penkerius nepriklausomybės metus reiškėsi labai agresyviai. Atgavus nepriklausomybę ir staigiai didėjant registruotam nusikalstamumui Lietuvoje buvo tęsiamos iš esmės tik prievartinės prevencijos tradicijos, paveldėtos iš autoritarinės valstybės, nors šalis jau kūrė demokratinę valstybę ir visuomenę. Prievartinė nusikalstamumo prevencija yra specialioji nusikalstamumo prevencija (pirminė, antrinė, tretinė ir t. t.), atliekama teisėsaugos institucijų. Tačiau prievartinė nusikalstamumo prevencija yra santykinai nedidelė nusikalstamumo prevencijos apskritai dalis. Kriminologiškai nepagrįsta vien tik teisėsaugos institucijoms užkrauti visą atsakomybę už nusikalstamumo prevencijos kokybę ir šios prevencijos mastą. Vakarų ir Šiaurės Europos demokratinėse šalyse jau daugelį metų stebima prievartinės nusikalstamumo prevencijos krizė, todėl šiose šalyse pastaraisiais dviem dešimtmečiais praktinė nusikalstamumo prevencija vykdoma skirtingais metodais ir būdais, tačiau siekiant kuo siauriau taikyti laisvės atėmimą kaip neefektyviausią ir brangiausią nusikalstamumo prevencijos būdą. Straipsnyje nusikalstamumo prevencijos problema nagrinėjama kompleksiskai, nusikaltimų prevencijos patirtį Lietuvoje lyginant su kitų Europos šalių padėtimi ir laimėjimais šioje srityje. Apžvelgiamos teorinės nusikalstamumo raidos Lietuvoje santykio su nusikaltimų prevencijos tendencijomis ir vertinimais problemos, teisėsaugos institucijų bei nevyriausybinių organizacijų prevencinės veiklos galimybės.

Straipsnyje aptariamas autorių strateginis siūlymas Lietuvoje išplėsti proaktyviosios nusikalstamumo prevencijos taikymą įtraukiant atskirus visuomenės narius, piliečių susivienijimus, valstybės institucijas, bet nesuteikiant minėtiems socialiniams subjektams privilegijuoto statuso, pažeidžiančio konstitucinį piliečių lygybės principą. Deja, policijos rėmėjai, visuomenės darbuotojai, piliečiai, atliekantys visuomeninę pareigą pagal šiuo metu galiojančius įstatymus, turi privilegijuotą statusą (beje, kaip autoritarinės valstybės relikta, nes autoritarizmo sąlygomis visuomeninės institucijos buvo valstybinės prievartos sistemos dalis) ir siekia naudoti prievartą prieš bendrapiliečius.

Nusikalstamumo bei jo prevencijos problema aktuali visoms valstybėms, visoms visuomenėms – nusikalstamumo apraiškos bei nusikalstamumo lygis čia neturi reikšmės. Tačiau kasdieniame nusikalstamumo prevencijos darbe, ypač pagrindžiant nusikalstamumo